

З огляду на те, як швидко змінюється законодавство та навіть Основний Закон України, дослідження та запровадження сучасного досвіду в галузі юридичної освіти має стати одним із головних завдань сучасності. На перший план мають висуватися практичні вміння та навички майбутніх юристів, які не лише дають змогу їм ефективно працювати на глобальному ринку юридичних послуг, а й швидко та безболісно адаптуватися до змін у чинному національному законодавстві.

<sup>1</sup> Бігун В. С. Юридична освіта в Україні та США // Юридичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 132–135.

<sup>2</sup> Так само. – С. 135.

<sup>3</sup> Keith A. Findley. Rediscovering the Lawyer School: Curriculum Reform in Wisconsin // Wisconsin International Law Journal. – 2006. – № 3. – P. 295; Roy T. Stuckey. Education for the Practice of Law: The Times They Are A-Changin' // Nebraska Law Review. – 1996. – № 75. – P. 648; Kurt M. Saunders & Linda Levine. Learning to Think Like a Lawyer // University of San Francisco Law Review. – 1994. – № 29. – P. 121.

<sup>4</sup> JD Course Descriptions for The John Marshall Law School. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.jmls.edu/registrar/course\\_desc\\_2007.shtml](http://www.jmls.edu/registrar/course_desc_2007.shtml)

<sup>5</sup> Lawyering Skills Program: Learning by Doing. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.wisc.edu/academics/lawskills/> – Назва з екрана.

<sup>6</sup> Global Lawyering Skills program. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.mcgeorge.edu/Academic\\_Programs/Global\\_Lawyering\\_Skills/GLS\\_Program\\_Overview.htm](http://www.mcgeorge.edu/Academic_Programs/Global_Lawyering_Skills/GLS_Program_Overview.htm) – Назва з екрана.

<sup>7</sup> Russell E. Lovell. Lawyering From Day One: The First Year Trial Practicum // The Law Teacher. – 2002. – Vol. 9. – № 2. – P. 1–2.

<sup>8</sup> Russel E. Lovell. Trial practicum integral to first year law school curriculum // Judicature. – 2006. – Vol. 90. – № 3. – P. 114–120.

<sup>9</sup> Re-engineering the J.D. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.abajournal.com/magazine/article/re\\_engineering\\_the\\_jd/](http://www.abajournal.com/magazine/article/re_engineering_the_jd/) – Назва з екрана.

#### Резюме

У статті досліджено існуючі курси та дисципліни, що викладають на юридичних факультетах американських університетів. Зокрема розглянуто перелік дисциплін, що мають стосунок до юридичної техніки, юридичної майстерності та практичних навичок майбутніх правників. Проаналізовано сучасний досвід та інновації у підготовці майбутніх юристів у США.

**Ключові слова:** юридична освіта у США, юридична техніка, юридична майстерність, практичні навички майбутніх правників.

#### Резюме

В статье проведено исследование существующих курсов и дисциплин, которые преподают на юридических факультетах американских университетов. В частности рассмотрен перечень дисциплин, имеющих отношение к юридической технике, юридическому мастерству и практическим навыкам будущих юристов. Проанализированы современный опыт и инновации в подготовке будущих юристов в США.

**Ключевые слова:** юридическое образование в США, юридическая техника, юридическое мастерство, практические навыки будущих юристов.

#### Summary

The article analyses existing courses and disciplines taught at law schools across the US. Existing law courses related to legal skills, lawyering skills and practical skills of the future lawyers. Innovations in legal education in the US are also presented and analyzed.

**Key words:** law schools in the US, legal skills, lawyering skills, practical skills of the future lawyers.

Отримано 3.11.2011

**О. М. ЮХИМЮК**

*Ольга Михайлівна Юхимюк, кандидат юридичних наук, доцент кафедри Волинського національного університету імені Лесі Українки МОНМС України*

## СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПРАВЗАСТОСУВАННЯ» ТА «ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА»

Правозастосування по суті є найбільш об'ємною частиною юридичного процесу. Основне його призначення – індивідуальне регулювання суспільних відносин. Роль і значення застосування права настільки великі, що часто цю форму реалізації права виокремлюють у самостійну, зазначаючи, що правозастосування,

як і правотворчість – це два особливі напрями функціонування правової системи, тому дослідження проблеми правозастосування є надзвичайно актуальним.

Теоретико-правові аспекти правозастосування стали об'єктом особливих досліджень сучасних як вітчизняних, так і зарубіжних учених. На загальнотеоретичному рівні питання правозастосування розглянуто у працях таких науковців, як П. Рабінович, А. Алексєєв, М. Кельман, О. Скакун та інші. Безпосередню увагу правозастосовчій діяльності приділили такі дослідники, як В. Лазарєв, П. Недбайло, І. Дюрягин, В. Юсупов та ін. Окремі аспекти правозастосування висвітлено в дисертаційних дослідженнях Д. Бочарова, М. Гнатюк, В. Думи, О. Уварової та ін.

У межах проведених досліджень неодноразово дискутувались питання щодо поняття та ознак правозастосування, його форм, вимог, які до нього ставляться, стадій, функцій, кінцевих результатів. Разом з тим одностороннього розуміння даного поняття досі не сформульовано. Надалі дискусійним залишається питання про суб'єктів правозастосування. Не применшуючи ролі та значення попередніх напрацювань, метою даного дослідження є узагальнення понять «правозастосування» та «застосування норм права», визначення їхнього співвідношення. Досягнення вказаної мети можливе за умови реалізації таких завдань:

- формулювання поняття «правозастосування» у контексті даного дослідження;
- аналіз понять «застосування норм права» та «правозастосовна діяльність»;
- розмежування видів правозастосування залежно від юридичної основи його здійснення.

Поняттю правозастосування присвячено праці багатьох науковців. При цьому використовуються різні категорії, які досить часто пропонуються вважати взаємозамінними. О. Скакун визначає застосування норм права (правозастосовну діяльність) як владно-організаційну діяльність уповноважених державних органів, організацій та посадових осіб, яка здійснюється в процедурно-процесуальному порядку і полягає у реалізації норм права шляхом винесення юридичних рішень щодо конкретних суб'єктів з конкретних питань<sup>1</sup>. На думку І. Дюрягіна, «застосування норм права (правозастосовна діяльність) – це здійснювана в спеціально визначених законом формах державно-владна організаційна діяльність компетентних суб'єктів із видання індивідуально-конкретних правових приписів»<sup>2</sup>. Близькою є позиція колективу авторів, які визначають застосування норм права як правову форму діяльності уповноважених на те органів держави і посадових осіб у реалізації приписів норм права відносно конкретних життєвих випадків шляхом винесення індивідуально-конкретних рішень<sup>3</sup>. А. Перепелюк пропонує визначати поняття «правозастосування» через його мету, вказуючи насамперед на реалізацію норм права, яка вже здійснюється шляхом прийняття індивідуально конкретизуючих актів. Тому, на думку автора, правозастосування – це управлінська, державно-владна, організуюча діяльність компетентних суб'єктів права, метою якої є реалізація правових норм шляхом прийняття індивідуально конкретизованих приписів<sup>4</sup>. При цьому в більшості дефініцій автори виходять з того, що суб'єктами правозастосування виступають компетентні суб'єкти права (уповноважені державні органи, організації та посадові особи), а не лише органи держави та їхні посадові особи.

Поняття «правозастосування», «застосування норм права» та «правозастосовна діяльність» доволі часто використовують як рівнозначні. Наприклад, при визначенні поняття «застосування правових норм» упорядники вітчизняної юридичної енциклопедії без застережень використовують поняття «застосування правових норм» та «правозастосовна діяльність» як взаємозамінні<sup>5</sup>.

При цьому в науковій літературі дедалі частіше наголошується на необхідності розмежування таких двох категорій, як «правозастосування» та «правозастосовна діяльність». Зокрема, правозастосування пропонують розглядати як комплексну, державно-владну, управлінську, творчу діяльність, здійснювану у встановлених законом процедурних і процесуальних формах, яка покликана забезпечити адресатам правових норм можливість реалізації належних їм прав і покладених на них юридичних обов'язків. Правозастосовна діяльність у свою чергу – це юридична цілісна система дій з реалізації права, здійснювана особливим колом суб'єктів (органів та посадових осіб), наділених державно-владними повноваженнями, яка відбувається у певних процесуально-процедурних формах<sup>6</sup>. Також правозастосовна діяльність може бути визначена як здійснювана на засадах доцільності, справедливості й обґрунтованості піднормативна діяльність компетентних суб'єктів з видання конкретизованих й індивідуалізованих владних приписів (індивідуальної регламентації) та забезпечення їх видання й фактичної реалізації (правозабезпечення)<sup>7</sup> або як юридична цілісна система послідовних, упорядкованих дій з реалізації права, що здійснюється особливим колом суб'єктів (державними органами та деякими недержавними організаціями, їхніми посадовими особами), наділеними владними повноваженнями, і відбувається у певних процесуально-процедурних формах, що забезпечують належне застосування права<sup>8</sup>.

Варто підкреслити, що в більшості наведених дефініцій простежується спільна тенденція: поняття «правозастосування» та «правозастосовна діяльність» пов'язуються саме з застосуванням норм права. Проте право (об'єктивне право) і норми права навряд чи можна вважати тотожними поняттями. О. Скакун вказує, що право (об'єктивне право) – це система принципів і норм (правил поведінки), сформованих у суспільстві та визнаних його більшістю як справедлива міра свободи і рівності, закріплених (установлених чи санкціонованих) і забезпечуваних державою в якості регуляторів суспільних відносин для угодження (компромісу) індивідуальних, соціально-групових і суспільних інтересів<sup>9</sup>. При цьому серед юридичних ознак права автор виокремлює нормативність (право складається з правових норм і принципів як основних (базових) елементів його будови; за допомогою норм і принципів права в суспільне життя вноситься єдність – право виступає як загальний масштаб (регулятор) поведінки людей) та системність (право є системою пого-

джених, упорядкованих норм та принципів; право – це не лише сукупність норм і принципів, а їх система, де всі елементи пов'язані і несуперечливі<sup>10</sup>. Характеризуючи таку юридичну ознаку права як системність, колектив авторів іншого підручника зазначає, що вона виявляється зокрема в тому, що право є поєднанням норм і принципів права, які лише разом здатні забезпечити загальний соціальний порядок<sup>11</sup>.

Безперечно, право будується та функціонує на основі певних принципів, що виражають його сутність та соціальне призначення. Саме в принципах відображаються головні властивості права, що надають йому характеру державного регулятора міри свободи і справедливості в суспільних відносинах.

Як зазначають науковці за багатоманітності визначень поняття “принципи права”, усі наявні в юридичній науковій літературі точки зору можна звести до таких двох: 1) це основоположні ідеї; 2) це основні нормативні засади позитивного права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання<sup>12</sup>.

Поширеною у науковій юридичній літературі є класифікація принципів права: 1) загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права, що придатні до застосування у будь-якій системі права; 2) загальні принципи права (для кількох систем права) – однойменні принципи в основних національних правових системах світу, яким притаманні певні особливості й можливості застосування як у внутрішньому, так і в міжнародному правопорядках. Серед них можна виокремити такі: а) загальні принципи права для кількох національних систем; б) загальні принципи права для національних систем та міждержавних утворень (наприклад, Європейського Союзу); 3) принципи системи права, серед яких принципи міжнародного права та принципи внутрішньодержавного права (загальноправові). У межах системи права (за сферою дії у системі права) принципи права поділяють на загальноправові, міжгалузеві, галузеві, принципи підгалузеві, принципи правових інститутів<sup>13</sup>.

Як і правові норми, принципи права, як правило, фіксуються в зовнішніх формах (джерелах) права. Тому принципи права можуть бути викладені як в нормативно-правовому акті (найчастіше законі), так і поза ним (в інших джерелах (формах) права). На цій підставі їх класифікують як принципи, що набули текстурального закріплення, та принципи, що мають змістовне закріплення.

Разом з тим значного розвитку набуває концепція, відповідно до якої основоположні принципи права можуть використовуватись у двох значеннях: і як зміст, і як форма (джерело) права. Таким чином, вони стають самодостатніми, тобто для їх застосування немає необхідності посилатися на інше джерело права (закон, правовий договір тощо).

Виходячи з такого розуміння права, принципів права та норм права, доречно переглянути і поняття «правозастосування».

Щодо категорії «застосування норм права» жодних застережень не виникає, за умови її використання в контексті реалізації саме норм права як загальнообов'язкових правил поведінки, встановлених (санкціонованих) та забезпечених державою (державами) для регулювання, охорони та захисту суспільних відносин<sup>14</sup>. Водночас термін «застосування норм права» варто використовувати і при застосуванні таких спеціалізованих (нетипових) норм права як норми-принципи (норми-ідеї загального характеру, що стосуються усіх або більшості інститутів чи норм галузі права і користуються найбільшим авторитетом<sup>15</sup>; найбільш загальні та стабільні імперативні вимоги, закріплені в праві, які є концентрованим вираженням найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер та напрями подальшого розвитку<sup>16</sup>).

Водночас термін «правозастосування» варто було би розширити з погляду розуміння права як системи принципів і норм (правил поведінки). Власне в такому контексті правозастосування – це правова форма діяльності уповноважених компетентних суб'єктів, спрямована на реалізацію принципів та норм права у конкретних життєвих ситуаціях шляхом винесення індивідуально-конкретних рішень.

Залежно від юридичної основи правозастосування можна поділити на такі категорії: «застосування норм права» та «застосування принципів права». У зв'язку з цим варто ставитися до співвідношення понять «правозастосування» та «застосування норм права» з позицій розрізнення категорій *загального й окремого та цілого й частини*.

Наостанок, потрібно підкреслити, що процес правозастосування в цілому, навіть за наявності норми права, яка може стати основою для вирішення справи, не може відбуватися поза принципами права, без їх урахування, адже принципи права пронизують усі норми права, є основою всієї системи права держави.

<sup>1</sup> Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / Скакун О. Ф. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – С. 414.

<sup>2</sup> Дюрягин І. Я. Применение норм советского права. – Свердловск, 1973. – С. 19.

<sup>3</sup> Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2010. – С. 408.

<sup>4</sup> Перепелюк А. Природа правозастосування як елемента правової системи // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2011. – № 53. – С. 61.

<sup>5</sup> Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – Т. 2: Д-Й. – К., 1999. – С. 528.

<sup>6</sup> Гнатюк М. Д. *Правозастосування та його місце в процесі реалізації права*. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007. – С. 18.

<sup>7</sup> Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: Проблемні лекції. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2006. – С. 54.

<sup>8</sup> Дума В. Правозастосовча діяльність та форми її здійснення. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. – Київ, 2010. – С. 15.

<sup>9</sup> Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / Скакун О. Ф. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – С. 227.

<sup>10</sup> Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / Скакун О. Ф. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – С. 228.

<sup>11</sup> Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2010. – С. 150.

<sup>12</sup> Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). – К.: Атіка, 2007. – С. 119.

<sup>13</sup> Фулей Т. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. – Київ, 2003. – С. 17.

<sup>14</sup> Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). – К.: Атіка, 2007. – С. 153.

<sup>15</sup> Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / Скакун О. Ф. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – С. 286.

<sup>16</sup> Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2010. – С. 240.

### Резюме

Визначено правозастосування як діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на реалізацію принципів та норм права. Залежно від юридичної основи правозастосування можна поділити на застосування норм права та застосування принципів права. Тому поняття «правозастосування» та «застосування норм права» співвідносяться як загальне та конкретне.

**Ключові слова:** принципи права, норми права, правозастосування.

### Резюме

Определено правоприменение как деятельность уполномоченных субъектов, направленная на реализацию принципов и норм права. В зависимости от юридического основания правоприменение можно рассматривать как применение норм права и применение принципов права. Поэтому «правоприменение» и «применение норм права» соотносятся как общее и конкретное понятия.

**Ключевые слова:** принципы права, нормы права, правоприменение.

### Summary

The law enforcement is defined as authorized subjects' activity aimed at the implementation of the principles of the law and legal norms. Depending on the legal basis, the enforcement can be divided into application of the legal norms and the principles of the law. Therefore, enforcement and application of legal norms are correlated as general and specific concepts.

**Key words:** principles of the law, legal norms, enforcement.

Отримано 29.11.2011

## А. І. БАЛАКЛИЦЬКИЙ

*Андрій Іванович Балаклицький, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

## ДЕРЖАВНА ВЛАДА ТА АПАРАТ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ ЯК ОСНОВНІ ОЗНАКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Розвиток сучасного суспільства вимагає пошуку нових підходів до дослідження державно-правових явищ об'єктивної дійсності. Це зумовлено, зокрема, глобалізаційними та інтеграційними процесами, які охопили практично всі сфери життєдіяльності суспільства. В умовах глобалізації держави вимушені вдаватися до самообмеження окремих суверенних прав та повноважень і делегувати їх у певних визначених межах наднаціональним або наддержавним структурам та організаціям. У зв'язку з цим суттєво актуалізується дослідження питання сутності державної влади та апарату її здійснення, оскільки в зазначених умовах вони набувають дещо нової якості.

Загальнотеоретичним проблемам сутності та змісту державної влади та апарату її здійснення присвячують свою увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців, зокрема, С. С. Алексєєв, Ю. П. Битяк, І. М. Гомеров, М. М. Марченко, О. В. Малько, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, О. Ф. Скакун, О. В. Скрипнюк, В. Є. Чіркін, Ю. С. Шемшученко та інші науковці. Водночас, у сучасній науковій літературі